

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/18933>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-05 and may be subject to change.

Horatius op school

Rede

uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van
Van der Leeuw Hoogleraar Latijnse taal- en letterkunde
aan de Katholieke Universiteit Nijmegen
op vrijdag 19 januari 2001

door

Dr. M.G.M. van der Poel

Katholieke *Universiteit* Nijmegen

---

*Mijnheer de Rector Magnificus,
Zeer gewaardeerde toehoorders,*

het is een goed gebruik dat een nieuwe hoogleraar zijn oratie houdt over zijn opvatting van het vakgebied waarvoor hij benoemd is. Meer dan vroeger staat hij daarbij voor de keuze of hij uit zal gaan van zijn onderzoek of van het onderwijs, omdat die twee terreinen in de geesteswetenschappen tegenwoordig vrij los van elkaar staan. In de huidige twee fasen-opzet van de studie zijn onderwijs en onderzoek zelfs min of meer formeel van elkaar gescheiden, en dat zal straks in de praktijk van de Bachelor- en Master-structuur niet anders worden.

Gesteld voor deze keuze heb ik besloten u vanmiddag niet iets te vertellen over mijn wetenschappelijke activiteit op het gebied van de Latijnse taal- en letterkunde, maar om het onderwijs centraal te stellen. Hierbij voel ik me gesteund door de historische overweging dat de universiteit, sinds haar ontstaan in de middeleeuwen, niet het wetenschappelijke onderzoek als bestaansgrond heeft, maar het onderwijs. Zo is in onze tijd de financiering van een opleiding rechtstreeks afhankelijk van het studentenaantal, niet van het intrinsieke wetenschappelijke belang van een vak.

Ik ga in mijn betoog uit van het gegeven, dat er bij de opleiding Griekse en Latijnse Taal en Cultuur (GLTC) studenten komen, die begeleid en gestimuleerd willen worden bij het zich eigen maken van voldoende kennis en vaardigheden om op hun beurt jonge gymnasiasten in het vak in te leiden en zo mogelijk dusdanig te enthousiasmeren dat een deel van hen weer bij ons komt. Natuurlijk zullen sommige studenten hun kennis willen uitbreiden en wetenschappelijk verdiepen door middel van het schrijven van een proefschrift, maar de primaire taak van de universiteit is toch de voorwaarden te scheppen voor de continuïteit van het vak in de kringloop van middelbaar naar hoger

onderwijs en vice versa. Zonder toeloop van studenten uit het middelbaar onderwijs zullen de klassieke talen als universitair vak hun levensvatbaarheid ongetwijfeld snel verliezen. Zolang Grieks en Latijn dus nog op de middelbare school onderwezen worden, moet de toekomst van het vak dáár veilig gesteld worden.

Nu worden in de discussie over het gymnasiale onderwijs door de voorstanders vaak allerlei utiliteitsargumenten gehanteerd. Zo zegt men dat het nuttig is om Latijn te leren omdat vele woorden en termen in de moderne talen afkomstig zijn uit het Latijn, of omdat veel van de westerse beeldende kunst en literatuur vanaf de renaissance tot op heden ontgaat aan hen die geen kennis hebben van de klassieke mythologie en literatuur.¹ Het is niet mijn bedoeling om iets toe of af te doen aan deze argumenten. Waar het mij vanmiddag wel om gaat is dat een kennismaking met de lyriek van Horatius in de oorspronkelijke taal een geestelijke en emotionele verrijking kan betekenen voor leerlingen in de bovenbouw van het VWO, zelfs binnen de beperkte ruimte die de leraar klassieke talen daarvoor gelaten is.

Temidden van de leerstof van de bovenbouw kan de literatuur, en in het bijzonder de poëzie, een belangrijke rol spelen, doordat de meeste vakken vooral cerebraal zijn ingesteld en niet inspelen op de muzische en emotionele kanten van de leerlingen. Ook de behandeling van teksten, inclusief de prozateksten uit de Romeinse literatuur in het Latijn en in vertaling, is vooral gericht op verstandelijke analyse, niet op de kunstzinnige en gevoelsmatige bekoring die van met name lyrische poëzie kan uitgaan. Zo kan een versregel je opeens raken omdat hij precies een gevoel of een notie tot uitdrukking brengt die op dat moment nog vaag en ongedefinieerd in je omgaat. De kans is groot dat die opvallende regel in de herinnering gegrift wordt en telkens terugkomt wanneer dat gevoel weer ondergaan of dat denkbeeld weer opgeroepen wordt. Dat vers heeft dan dus mede vormgegeven aan wat aanvankelijk nog een diffuse gevoelsbeleving of een vage gedachte was.

Ieder van u zal wel een of meer dergelijke regels hebben die voor hem of haar om die reden een bijzondere betekenis heeft of hebben. Als voorbeeld geef ik een versregel die u allemaal wel zult herkennen, namelijk *domweg gelukkig in de Dapperstraat*. Deze regel vormt het slot van een sonnet waarin J.C. Bloem zijn voorkeur voor het stadsleven bezingt. Hij is zo frappant, omdat hij in een compacte, gemakkelijk in het gehoor liggende formulering uitdrukking geeft aan een gewaarwording die niet alleen herkenbaar is voor mensen die in straten wonen zoals de Dapperstraat te Amsterdam, maar voor ons allemaal, namelijk een moeilijk onder woorden te brengen geluksbeleving die je plotseling en overal kan overvallen, veroorzaakt door een nietige, soms niet eens duidelijk aan te geven aanleiding. Voor even staat de tijd dan stil en lijkt je volledig in harmonie met jezelf en je omgeving te zijn. De dichtsterlijke kern van de regel, datgene waardoor dat ongrijpbare gevoel wordt uitgedrukt, wordt gevormd door de eerste twee woorden *domweg gelukkig* en door de situering van dat momentane geluk in een doodgewone stadsstraat. Zo werd het een welhaast gevleugelde uitdrukking in het Nederlands.²

Dit soort bijzondere verzen vindt men ook veel bij Horatius. Ik bedoel niet, dat talrijke versregels van Horatius, zoals de genoemde van Bloem, binnen korte tijd zijn opgenomen in het gesproken Latijn, want gegevens om die stelling te onderbouwen ontbreken. Wat ik voor ogen heb, is het feit dat Horatius veel sprekende versregels heeft geschreven, die evenals die van Bloem een gevoel of denkbeeld op een zodanige manier onder woorden brengen, dat de lezer er zich in kan herkennen. Doordat zo'n vers qua vorm en inhoud opvalt, blijft het gemakkelijk in het geheugen vastzitten en kan het voor degene die het zo verinnerlijkt heeft later op dezelfde wijze gaan functioneren als Bloem's beroemde regel voor ons allemaal, namelijk als innerlijk herkenningpunt en als sprekende uitdrukking van wat men voelt of denkt.

Ik geef als voorbeeld een vers waarin Horatius een even simpele als fundamentele gedachte vormgeeft in een sterk poëtisch beeld. Waar

Bloem een gevoel dat we kunnen ondergaan vertolkt, maken de woorden van de dichter hier de fantasie van de lezer los. Hij ziet als het ware een schouwspel voor zich, zozeer heeft de dichter zijn gedachte tot een bijna tastbare gewaarwording geconcretiseerd. In de zogenaamde eerste Romeinen-ode richt Horatius zich expliciet tot meisjes en jonge knapen (*virginibus puerisque*, r.4) en geeft ze op onnavolgbaar plastische wijze een aantal levenswijsheden mee die in onze tijd al even toepasselijk zijn als toen en altijd en overal. Eerst stelt hij ze door middel van een aantal taferelen in enkele strofen voor ogen dat, hoe ver ze het ook brengen zullen, waarin ze anderen in maatschappelijk opzicht ook overtreffen zullen, iedereen altijd een macht boven zich heeft, in laatste instantie het noodlot dat wij nu eenmaal nooit in de hand hebben, en ten slotte de dood die een ieder op zijn tijd weghaalt. Horatius' tweede thema is dat zijn jeugdig gehoor, of het zich bij het streven naar maatschappelijk succes nu richt op politieke macht en invloed of op materiële voorspoed, voortdurend begeleid zal worden door zorgen en angsten, dat alles plotseling mis kan gaan. Ook wie in de ogen van anderen meer dan geslaagd is, blijft achtervolgd worden door deze angsten en zorgen. Horatius schildert dit alles in sterk sprekende en onmiddellijk te visualiseren beelden, waarvan ik er in het bijzonder één aan de gymnasiasten niet onthouden zou willen zien: 'Sed timor et minae / scandunt eodem, quo dominus, neque / decedit aerata triremi et / post equitem sedet atra cura' (r. 37-40): waar mijnheer ook gaat, vrees en de dreiging dat er iets misloopt volgen hem; de donkere schaduw van de zorgen verlaat ook het glanzend witte miljonairs-jacht niet en in de limousine zit ominous de bezorgdheid op de achterbank.

Op de afbeeldingen ziet u hoe Otto van Veen, Rubens' leermeester, deze pakkende regels in 1607 uitbeeldde in een bundel 'Emblemata Horatiana', die illustraties bij citaten uit Horatius en andere klassieke schrijvers bevat.³ Tot in het midden van de achttiende eeuw is deze bundel in vele landen telkens herdrukt met bijschriften en uitleggingen in diverse talen, expliciet bedoeld als hulpmiddel bij de morele opvoeding

van de jeugd.⁴ Samen met de onheilspellende woorden *post equitem sedet atra cura* zal, daarvan ben ik overtuigd, deze voorstelling even onuitwisbaar in het gemoed gegrift blijven van de tegenwoordige jeugd als bij Horatius' *virgines puerique* en bij de 17^e- en 18^e-eeuwse schooljongens. Dát is de geestelijke verrijking die een klassieke schoolopleiding kan betekenen.

Mijn punt met dit voorbeeld is, dames en heren, dat naar mijn overtuiging de poëzie, en met name de Latijnse poëzie van Horatius, temidden van de andere gymnasiale lesstof, bij uitstek in staat is om bij literair georiënteerde leerlingen (en dat zullen de meeste gymnasiasten toch wel zijn) diepe indrukken na te laten en zo het innerlijk mede te vormen.

U begrijpt uit dit alles dat ik het allerminst gewaarborgde voortbestaan van het vak van mijn leeropdracht in ons cultuurlandschap voor ogen heb, en dat ik daarbij, binnen het steeds krapper wordende urenantal voor Latijn en Grieks op school, mijn troefkaart zet op het meest tijdloze, het meest kunstzinnige in de literatuur. Als we de toekomst van de klassieke talen in Nederland echt veilig willen stellen, is het mijns inziens zaak ons te richten op de waarde die de klassieke literatuur op zichzelf voor nu heeft, allereerst op school, maar ook daarbuiten. De waarde van de literatuur moet voorop staan, niet de vereiste vertaaldiscipline en nauwkeurige tekstanalyse op zichzelf – dat zijn vaardigheden die ook in een moderne taal geoefend kunnen worden – , noch de Grieks-Romeinse beschaving als historisch fenomeen, al mag die beschaving in bepaalde opzichten voor onze hedendaagse even belangrijk zijn geweest als die van bijvoorbeeld onze eigen gouden eeuw. Het spreekt vanzelf dat de cultuurhistorische achtergrond bij de teksten ruim aandacht verdient, maar toch geloof ik dat mijn collega Kessels het juist zag, toen hij ruim tien jaar geleden in de brochure 'De moeite waard', uitgegeven door de Vereniging Vrienden van het Gymnasium, schreef dat van alles wat de classicus op het VWO te bieden heeft het 'de

antieke *litteraire* teksten en het antieke filosofische gedachtengoed' zijn die 'de meeste intrinsieke waarde hebben'.⁵

Van de literatuur is, zoals ik aan het begin zei, de poëzie in het bijzonder waardevol omdat zij als enige onderdeel van de lesstof op school ook het kunstzinnig gevoel aanspreekt. Temidden van de Latijnse dichters nu neemt Horatius een speciale plaats in, omdat zijn poëzie even gevarieerd als rijk aan inhoud is. Het voorbeeld dat ik zojuist kort besprak geeft daarvan al een zekere indruk, maar ik wil deze stelling graag meer in detail toelichten door een kort gedicht in zijn geheel met u te bespreken. Ik neem daartoe als uitgangspunt een zegswijze die u allemaal kent, namelijk 'pluk de dag'. In het Nederlands betekent dit een oppervlakkig 'leef nu', 'geniet van het moment', wat dan meestal frivool wordt opgevat als 'leve het plezier', met de bijgedachte dat je het er nú van moet nemen, omdat morgen alles voorbij kan zijn. Dit gevleugelde woord vormt de letterlijke vertaling van het Latijnse 'carpe diem' uit Horatius' ode 1.11, waarvan de tekst hieronder staat afgedrukt en de Nederlandse vertaling van prof. Schrijvers in de bijlage.⁶ Ik wil u laten zien dat de gangbare lichtzinnige opvatting van 'carpe diem' meer met onze eigen oppervlakkigheid dan met Horatius te maken heeft, en dat het in Horatius' ode gaat om een ernstige, diep doordachte en doorvoelde levenswijsheid, die bij mijn weten nergens in de wereldliteratuur zo indringend, zo beeldend en tegelijk zo compact is uitgedrukt als in deze ode door Horatius. Het is het voorrecht van de Latinist zulke schatten op te delven en door te geven aan onze leerlingen.

Het gedicht is geschreven in een versmaat of metrum (een opeenvolging van lange en korte lettergrepen), waarvan het schema hieronder staat. Het gaat om twee maal vier regels; de basis van het schema wordt gevormd, zoals u ziet, door de reeks lang, kort, kort, lang, die drie maal in iedere regel voorkomt. Het metrum komt tot uitdrukking bij het lezen van de tekst.

Tu ne quaesieris (scire nefas) quem mihi, quem tibi
finem di dederint, Leuconoe, nec Babylonios
temptaris numeros. Ut melius quicquid erit pati!

- 4   Seu plures hiemes seu tribuit Iuppiter ultimam,
      quae nunc oppositis debilitat pumicibus mare
      Tyrrhenum: sapias, vina liques et spatio brevi
      spem longam reseces. Dum loquimur, fugerit invida
 8   aetas: carpe diem, quam minimum credula postero.

Het metrum vormt een integrerend bestanddeel van ieder Latijns gedicht. In dit geval merkt u dat het ervoor verantwoordelijk is dat het gedicht nogal gedragen klinkt. Dat alleen is al genoeg om uw verwachting te doorkruisen dat dit wel een lichtzinnig en vrolijk vers over feestvieren zal zijn. Het razend knappe van deze ode heeft om te beginnen met het metrum te maken. De steeds terugkerende versvoet lang, kort, kort, lang, valt meestal samen met een syntactische eenheid; b.v. r.1 *scire nefas* (een kleine tussenzin), r.2 *Leuconoe* (de vocatief), r.3 *ut melius / quicquid erit (pati)*, en tenslotte r.6 *vina liques* en r.8 *carpe diem*, twee aansporingen die een centrale rol spelen in het gedicht. Zo ontstaat de indruk dat de dichter in een natuurlijke, alledaagse taal aan het spreken is, terwijl hij in werkelijkheid gebonden is aan een zeer strak metrum. Dit bewijst dat het gedicht uit technisch oogpunt een meesterstuk is.⁷

Nu de inhoud. Ik noemde zojuist al de alledaagse spreektrant. Horatius' lyrische alter ego richt het woord tot een vrouw, Leuconoë genaamd, die er met behulp van sterrenwichelarij achter wil komen wanneer de grens is bereikt die de goden aan het leven van hen beiden gesteld hebben. De dichter bezweert haar dit niet te doen, want: r.1 *scire nefas*; dat te willen weten is verderfelijk. Het woord 'nefas' komt uit de sfeer van de religie; de letterlijke betekenis van *scire nefas* is dat kennis

van de toekomst een goddelijk recht is, aan de mens onthouden en dus zowel onmogelijk als verboden. Dat terrein te willen betreden druist in tegen de goddelijke orde in de kosmos en in het aardse leven. De strekking van die gedachte is niet dat het een taboe is en dus straf van de goden opwekt (want een straffende godheid past niet in de Romeinse religie), maar dat wij onszelf schaden als we tegen de natuurwetten in vooruit willen lopen op de tijd. Het is 'nefas', want, zoals Horatius het in een andere ode (3.29, 29-32) formuleert, de godheid lacht de mensen uit als zij zich 'ultra fas' (bovenmatig, meer dan bij de staat van stervelingen past) zorgen maken om wat hij in de schoot van de toekomst verborgen laat. Iets diepzinniger gezegd is de strekking dat we onze ziel schade berokkenen als we onze gemoedsrust afhankelijk maken van de toekomst, als we degene die we nu zijn bij wijze van spreken uitleveren aan onze toekomstverwachtingen of -angsten. Want in laatste instantie komt het verlangen om de toekomst te kennen uit angst voort. Dit psychologische feit klinkt helder door in de tweeledig vermelde vraag van Leuconoë, hoe lang hun beiden nog te leven beschoren is (r. 1-3). Horatius blijft met deze dubbele aandacht voor wat Leuconoë bezighoudt binnen haar subjectieve beleving en brengt zo het nogal streng en afstandelijk klinkende *scire nefas* in balans. Wanneer hij Leuconoë vervolgens een alternatief aanreikt, houdt hij de persoonlijke, empathische toon vol: hoeveel beter is het je leven te nemen zoals het komt (r. 3).

Dan volgt een zin die taalkundig hetzij bij de vorige zin, hetzij bij de volgende getrokken kan worden (r.4-6). Deze centraal gelegen zin geeft enige achtergrondinformatie bij de monoloog: het is winter en men bevindt zich aan de kust, op een plaats waar rotsen van vulkanische puimsteen of van ander poreus gesteente de zee weerstaan. Belangrijker is dat deze regels de voortzetting vormen van de aan het begin van het gedicht ingezette gedachtengang: het moet niet van overheersend belang voor ons zijn hoe lang ons leven nog duren zal. Daarbij staan de steeds terugkerende winters (*hiemes*) voor de jaren die Horatius en Leuconoë,

en ons allemaal, onvermijdelijk steeds dichterbij het levenseinde brengen. De verweerde, aangevreten puimsteenrotsen (*pumicibus*) verbeelden de fysieke aftakeling waaraan de mens in de loop der jaren onderhevig is. Horatius was zelf, toen hij dit gedicht schreef, rond de veertig jaar – een toen redelijk gevorderde leeftijd dus –, en Leuconoë zullen we ons wel als ongeveer zijn leeftijdsgenoot moeten voorstellen.

Ik vat even samen wat we tot nu toe besproken hebben: het metrum geeft het gedicht een gedragen sfeer; Horatius' dichterlijke alter ego spreekt tot een vrouw met wie hij een goede relatie heeft; hij drukt haar met klem maar ook vol betrokkenheid op het hart om niet te proberen door middel van een horoscoop haar en zijn resterende tijd van leven te willen leren kennen; beter is het, zo houdt hij haar voor, het leven te nemen zoals het komt. Dan volgt een metafoor over onze voortschrijdende aftakeling naar het levenseinde, dat een later, of misschien al wel dit jaar brengen zal. U ziet dat het gedicht tot nu toe volstrekt geen poging doet om Leuconoë, of lezers, in een vrolijke stemming te brengen en voor te bereiden op een opwekking om het er nu maar eens fijn van te nemen, zoals onze doorsnee-opvatting van 'carpe diem' suggereert. Tegenover het in de ode duidelijk aanwezige gevoel van bezorgdheid bij Leuconoë zou een dergelijke opwekking ook zonder meer misplaatst zijn.

We richten nu onze aandacht op de drie slotregels. Hierin spreekt de dichter een paar woorden die we een leven lang kunnen blijven proeven: *sapias, vina liques, et spatio brevi / spem longam reseces* (r. 6-7). Simpele woorden en niet zo heel moeilijk weer te geven, maar wat betekenen ze precies? Letterlijk begint het met de aanmoediging: 'wees verstandig' of 'wees wijs', en dan: 'filter de wijn'. In Horatius' tijd was het nodig vóór het drinken de onzuiverheden uit de wijn te zeven en per implicatie zou Horatius' aansporing opgevat kunnen worden als een uitnodiging nu spoedig het glas te heffen, in de trant van 'laten we drinken en vrolijk zijn!' Maar daarvoor zijn de toon van het gedicht, de inzet met *scire nefas* (en vooral de religieuze zwaarte daarin van 'nefas')

en de direct voorafgaande metafoor waarin de last der jaren geteld wordt naar de gure winters, toch veel te ernstig. Wat dan is in het verband van dit gedicht de betekenis van deze woorden? Sommige commentatoren zien er een opdracht in en besluiten dat Leuconoë een slavin zal zijn die door Horatius tot de orde van de dag wordt geroepen.⁸ Anderen denken aan een meisje van plezier met wie de dichter onbekommerd wil drinken en pret maken.⁹ Aan zulke interpretaties per regel, waarbij geen rekening wordt gehouden met het geheel, ga ik voorbij. Ik heb het zoëven al gezegd: de deelnemende wijze waarop de dichter tot Leuconoë spreekt in de eerste vijf verzen, en het feit dat zij zich ook bezorgd toonde over zijn levensverwachting, sluiten iedere gedachte aan een sociale kloof tussen beiden en aan luchthartige pretmakerij volkomen uit.

Aan de oppervlakte, dus letterlijk en verhalend opgevat, wordt in de woorden *sapias, vina liques* een concrete situatie geschetst. Op een winterdag te gast in het huis van Leuconoë ergens aan de kust, verzoekt Horatius zijn gastvrouw nu de wijn te verzorgen.¹⁰ Maar een ode is geen vertelling. Als 'filter de wijn' echt niets anders betekent dan dat de vrouw des huizes zich nu op de taak van het wijn zeven moet richten, dan zou er sprake zijn van een wel heel ongeloofwaardige omslag in Horatius' houding tegenover Leuconoë. Immers, waar Horatius aanvankelijk met medegevoel reageert op de toekomstangsten van zijn vriendin, wuift hij die dan hier ongenueanceerd weg: 'we weten niet hoelang we nog zullen leven, dat moeten we ook niet willen weten, zet het nou maar uit je hoofd en ga de wijn voor straks vast klaarmaken'. Dit past in het geheel niet bij de toon en de inhoud van het gedicht zoals we die tot hier toe hebben gelezen. Natuurlijk verwijst 'filter de wijn' naar de huishoudelijke handeling van het filteren van de rondzwevende droesem uit de wijn, maar in combinatie met 'wees wijs' zegt de dichter veel meer dan wat er letterlijk staat. Wat Horatius tegenover Leuconoë's zorg stelt is de bemoediging werkelijk 'wijs' te zijn in filosofische zin, bij zichzelf tot klaarheid te komen, haar gedachten niet langer te vertroebelen met speculaties over een onkenbare toekomst. De strekking, de werkelijke

betekenis van deze drie woorden *sapias, vina liques* is dus: 'wees wijs en schenk je zelf klare wijn.'

Wat voor 'klare wijn' Horatius precies bedoelt, volgt direct daarop in het vervolg van de aanmoediging met een trefzekere beeldspraak in r. 6-7: besnoei je hoop die nu tot in de verre toekomst reikt tot de korte termijn; richt je verwachtingen niet op de verre toekomst, maar beperk ze tot een korter tijdsbestek.¹¹ Met andere woorden: veeg de muizenissen over later uit je hoofd, ons leven speelt zich niet morgen pas of overmorgen af, het leven is vandaag en wij kunnen alleen werkelijk beleven wat zich afspeelt in het hier en nu. Wat we hier overigens bij moeten bedenken, is dat Horatius zich hier niet, zoals in de eerste Romeinen-ode, richt tot jeugdigen die zich voorbereiden op hun latere leven, maar tot mensen die zoals hijzelf van middelbare leeftijd zijn.

De slotregel nu sluit naadloos aan bij de beeldspraak uit de fruitteelt van het 'snoeien' van de hoop tot de korte termijn: 'carpe diem', pluk de dag van vandaag als de appel die nú rijp is; 'quam minimum credula postero', en vertrouw zo min mogelijk op een later dag, namelijk: voor de vervulling van wat je nu hoopt dat de toekomst voor een lange termijn voor je in petto heeft. De strekking van dit alles is: Leuconoë lijkt geheel in beslag te worden genomen door de hoop dat het geluk dat ze nu ervaart nog tot in een verre toekomst zal voortduren en niet door een ontijdig levenseinde van de dichter of van haarzelf zal worden afgebroken. Zij is dus angstig en bezorgd, en wil zelfs haar toevlucht nemen tot de astrologie. Zij dreigt daardoor voorbij te zien aan het geluk van vandaag, dat nú geoogst kan worden. Met zachte hand probeert Horatius haar dáárnaar terug te leiden en haar als het ware weer tot zichzelf te brengen in het hier en nu.

Als we het gedicht in zijn geheel overzien is de levensles die het op de wijze van de poëzie voor alle tijden verwoordt, de volgende. Ons geluk ligt niet in het verschiet, de toekomst hebben we niet in de hand, het geluk, als het ons al beschoren is, ligt voor het grijpen, hier en nu, zelfs 'op een miezerige morgen' 'in de Dapperstraat', om nog even terug te

keren naar de regel van Bloem. Dieper gravend dan Bloem, die alleen een voor iedere Nederlander herkenbare gevoelservaring in die befaamde regel gevangen heeft, maar daaraan geen verstandelijke component verbindt, weet Horatius beide aspecten in zijn ode te verenigen en samen te vatten in de drie woorden die de poëtische kern van deze ode vormen: *sapias, vina liques*.

Dit zijn woorden waarvan de volle betekenis, als men de hele ode qua strekking, toonzetting en beelden begrepen en verinnerlijkt heeft, nooit even evocatief en treffend te vatten is in een andere dan de oorspronkelijke taal, - zoals bij alle goede lyriek een vertaling alleen maar het beginpunt kan zijn voor het verstaan en het ondergaan van de betovering van het origineel door de eenheid van klank, ritme, metrum, gedachte en de hele sfeer van het gedicht. Ik zou mijn studenten, als ze leraar worden, deze woorden aan hun toekomstige leerlingen in het VWO willen zien meegeven, in de oorspronkelijke taal van de dichter wel te verstaan, en geproefd in hun Latijnse context. Doordat de drie simpele woorden *sapias, vina liques* in hun compactheid alles samenvatten wat zich in deze ode afspeelt tussen twee mensen die op elkaar gesteld zijn, zullen velen in hun latere leven dergelijke situaties herkennen, en ermee om kunnen gaan. Als praktische les in de levensfase waarin de leerlingen in de hoogste klassen nog verkeren, zou ik wat Horatius bedoelt zo formuleren: kies straks niet een weg omdat je je aan het eind ervan gouden bergen of een gelukkig leven belooft: wie alleen voor de toekomst leeft, leeft aan zichzelf en aan de werkelijkheid voorbij.

Ik hoop in dit korte bestek te hebben laten zien hoe ver Horatius' ode afstaat van de oppervlakkige, hedonistische opvatting van 'carpe diem'. Ik hoop u vooral getoond te hebben dat de behandeling van zo'n gedicht een werkelijke verrijking voor de leerlingen op het VWO kan betekenen. Het Latijn van Horatius op zichzelf, u hebt het gezien, is niet heel moeilijk, noch grammaticaal, nog qua woordkeus. Maar poëzie is, als alle kunst, een cultuurproduct, dat met aandacht en zorg benaderd moet worden. Men moet leren verstaan hoe poëzie, door hoofd en hart in

ons aan te spreken, over het leven kan onthullen wat de filosoof of de psycholoog in intellectueel proza vaak tevergeefs aan ons probeert uit leggen. Die kunstzinnige, met name literaire vorming al op een jonge leeftijd, is altijd één van de hoofddoelen van het gymnasium geweest, en die functie zou ik graag behouden willen zien voor het onderwijs in de klassieke talen. Ik vertrouw erop dat mijn voorbeeld uit Horatius' oeuvre u ervan heeft overtuigd dat het met het oog op die doelstelling de moeite loont om Latijn te leren op school.

Dames en heren, het behandelen van Latijnse teksten in deze trant komt op de middelbare school nog steeds aan bod. De universiteiten hebben een constante toestroom van eerstejaars voor de opleiding klassieken, waarin de talen centraal staan. De meesten van hen komen bij ons omdat zij op school door hun leraar enthousiast zijn gemaakt voor Latijn en Grieks, en voor de literatuur in die beide talen. Ondanks dit verheugende feit geloof ik toch niet dat Grieks en Latijn helemaal 'uit de crisis' zijn, zoals dat in de bijlage Wetenschap en Onderwijs van NRC Handelsblad op 11 maart 2000 werd verkondigd. Dat op de middelbare school 'de fixatie op taal en grammatica verdwenen is en er veel aandacht' (voor in de plaats is gekomen) 'voor geschiedenis, cultuur, sociale ontwikkelingen, Nachleben en moderne parallellen', zoals het daar werd samengevat, betekent precies datgene waarvoor professor Brouwers in de eerder genoemde brochure 'De moeite waard' uit 1989 waarschuwde, nl. 'dat op den duur het zelfstandige karakter van de klassieke talen als schoolvakken verloren gaat, doordat zij zich qua inhoud nauwelijks nog onderscheiden van hetzij het vak geschiedenis hetzij Nederlands(e tekstbehandeling).' ¹²

In de huidige situatie is daarvan ten dele al feitelijk sprake, omdat in de bovenbouw apart les wordt gegeven enerzijds in de talen en anderzijds in de klassieke cultuur, die nu Klassieke Culturele Vorming (KCV) heet. In dit zelfstandige vak is de antieke cultuur gekoppeld aan de doorwerking van de klassieken in de Europese cultuurgeschiedenis tot

op heden en worden de klassieke teksten, in de beperkte mate waarin ze daarbij aan de orde komen, uitsluitend in vertaling gelezen. Alhoewel de lesbevoegdheid voor KCV gekoppeld is aan die voor de klassieke talen, is het zonneklaar dat voor het doceren van KCV de kennis van Latijn en Grieks geen noodzakelijke voorwaarde is. Het behoeft dan ook niet te verbazen dat KCV in de praktijk ook al wel door historici gegeven wordt.¹³ Het lijkt me geen blijk van overdreven pessimisme om te stellen dat het slechts een kwestie van tijd zal zijn voordat de lesbevoegdheid voor KCV ook formeel losgekoppeld wordt van die van klassieke talen.¹⁴ De aanleiding voor deze stap zou gevormd kunnen worden door de begrijpelijke wens om de regels na verloop van tijd in overeenstemming te brengen met de praktijk, of door het verlangen om het historisch gerichte cultuurvak KCV op een bepaald moment te vernieuwen. Zo zou in het licht van de voortschrijdende maatschappelijke integratie van de Europese landen de noodzaak van reflectie op het gemeenschappelijke in onze beschavingen zich heel wel kunnen vertalen in de behoefte om op school een vak 'Europese cultuur' te introduceren, waarin naast de Grieks-Romeinse oudheid ook ruimte is voor andere tijdvakken die in belangrijke mate hebben bijgedragen tot de gemeenschappelijke Europese erfenis, zoals bijvoorbeeld de middeleeuwen.¹⁵ Het taalonderwijs dat de classicus in een dergelijke situatie overhoudt zou qua omvang en inhoud wel eens zo schamel kunnen worden, dat zijn bestaansrecht als schoolvak nauwelijks meer verdedigbaar is.

Om deze redenen deel ik niet het zelfvertrouwen dat een aantal van mijn vakgenoten lijkt te putten uit de mogelijkheid om thans de klassieke cultuur en haar doorwerking te doceren zonder daarbij teksten in de oorspronkelijke taal te behandelen.¹⁶ Datgene wat ons vak tot een afzonderlijke discipline maakt, wordt gevormd door de talen; daarover kan toch geen onenigheid bestaan. Het is daarom vanzelfsprekend dat die ook een centrale plaats hebben in het middelbare schoolvak klassieken.

Mijnheer de rector, dames en heren, ik wil afronden, want mijn betoog is uitgelopen op een discussie die ik met mijn vakgenoten, niet met u moet voeren. Wat ik u vanmiddag heb willen laten zien, aan de hand van Horatius als voorbeeld, is dat een kennismaking met de Latijnse lyrische poëzie werkelijk, zoals de meermalen genoemde brochure van de Vereniging Vrienden van het Gymnasium zegt, 'de moeite waard' is, en dat zij, naast en met de moderne literatuur, een zelfstandige functie in onze cultuur te vervullen heeft.

Aan het slot van mijn rede uit ik graag mijn dank tegenover het ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschappen en de Nederlandse organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), die door het instellen en uitvoeren van de regeling 'versnelde instroom hoogleraren' (de zgn. Van der Leeuw-leerstoelen) mijn benoeming mede mogelijk hebben gemaakt. Het bestuur van de Stichting Katholieke Universiteit Nijmegen, het College van Bestuur en het Bestuur van de Faculteit der Letteren ben ik erkentelijk voor het in mij gestelde vertrouwen.

Graag betuig ik mijn erkentelijkheid aan alle docenten op de middelbare school en op de universiteit, die mijn belangstelling voor de klassieken en speciaal de Latijnse literatuur gewekt en gevoed hebben. Het doet me veel genoegen dat de heren Bloemen, Sunaert en Vanlessen van het Sint Hubertuscollege te Neerpelt hier naar toe zijn gekomen om naar de rede van hun oud-leerling te luisteren. Ik ben verheugd dat ook een aantal van mijn oud-docenten aan de Nijmeegse opleiding klassieken aanwezig zijn, op de allereerste plaats natuurlijk professor Brouwers. Ik gedenk met respect pater Schreiner en denk nog vaak aan zijn plezierige colleges.

Zeergeleerde Tuynman,

wat ik aan u te danken heb valt moeilijk uit te drukken in woorden.

Vanaf de dag dat ik als kandidaat in de klassieken college kwam lopen

op uw, helaas inmiddels opgeheven, Instituut voor Neolatijn te Amsterdam, hebt u mijn voorliefde voor de Latijnse letterkunde in de beide bloeiperioden van het Latijn, de oudheid en de renaissance, richting en diepte gegeven en hebt u mij met visie en geduld als filoloog gevormd. Ik prijs mij gelukkig uw leerling te zijn.

Geachte collega's in de letterenfaculteit,
ik heb in de tijd sinds mijn benoeming met een aantal van u al mogen samenwerken, onder andere als lid van diverse facultaire commissies. Ik heb in de formele en informele contacten de stemming in onze faculteit altijd als collegiaal ervaren. Ik hoop dat wij in de toekomst in dezelfde sfeer mogen blijven samenwerken.

Geachte collega's in de opleiding GLTC,
het is met veel plezier dat ik in uw midden ben gekomen om samen met u de opleiding van toekomstige classici te verzorgen en verder te bouwen aan ons aller wetenschappelijke werk. Ik zeg dit met temeer overtuiging, daar ik zelf hier klassieken heb gestudeerd en vervolgens meerdere jaren als onderzoeker aan de sectie GLTC verbonden ben geweest. Mijn benoeming alhier was daardoor een aangename terugkeer in een vertrouwde omgeving.

Geacht bestuur van de landelijke onderzoekschool klassieken, geachte mede-coördinatoren van de diverse onderzoeksgroepen binnen deze school,
in mijn rede is het wetenschappelijke onderzoek niet aan bod gekomen. Toch heb ik haar mede vanuit de gedachte aan de wetenschapsbeoefening geschreven, omdat ik ervan overtuigd ben dat ook ons onderzoek alleen dan zeker gesteld is als ons vak werkelijk een functie heeft in de hedendaagse cultuur.

Hooggeleerde Bots, beste Hans,
het succesvolle onderzoeksprogramma van jouw Pierre Bayle Instituut is de facultaire niche geweest waarin mijn vanuit de sectie klassieken gestarte onderzoek tot wasdom is gekomen. Ik heb je in de loop der tijd niet alleen leren kennen als een vakman met interesse voor het werk van anderen, maar ook als een manager en bestuurder die werkelijk aandacht heeft voor de belangen van postdoc onderzoekers. Zoals velen van mijn generatiegenoten ben ook ik je daarom veel dank verschuldigd.

Hooggeleerde Brouwers, beste Jan,
je hebt mijn eerste schreden als student in het vak begeleid. Je hebt ook mijn promotie onder je hoede genomen (en daarmee was ik de eerste in een lange rij van promoti) en nu sta ik hier. Een volkswijsheid wil dat er geen twee kapiteins op één schip kunnen zijn. Ik denk dat wij hebben laten zien dat dat toch niet altijd zo is. Dankzij het bijzondere samenwerkingsverband dat ontstond uit de constructie van de Van der Leeuw-leerstoel, heb ik je de afgelopen tijd veel beter leren kennen en waarderen dan mogelijk was in de lange daaraan voorafgaande periode, waarin ik eerst je student en je student-assistent was, en later in diverse hoedanigheden als onderzoeker onder jouw supervisie met veel genoegen gewerkt heb. Ik had mij het afgelopen jaar geen betere begeleider kunnen wensen bij het leren mede bestieren van onze opleiding. Ik zal het werk na je aanstaande emeritaat in jouw geest proberen voort te zetten en hoop dat ik in jouw ogen een waardige bezetter van de leerstoel Latijnse taal- en letterkunde zal zijn.

Dames en heren studenten,
ik denk dat ik u in mijn rede wel zo ongeveer heb laten zien waar ik als docent sta. Ik voeg ten overvloede toe, dat ik mijn best zal doen uw enthousiasme voor het Latijn zoveel mogelijk te stimuleren en u de kennis en motivatie mee te geven die nodig zijn om de eigenlijke inhoud van ons vak te verdedigen.

Tot slot zij het me toegestaan een persoonlijk woord te zeggen. First, I want to say how happy I am, that my former colleague and good friend, Rev. John Stack, professor of religious studies at St. Joseph College, has come all the way from West Hartford, Connecticut, to celebrate this special day with me and my wife. Ten tweede wil ik de hier aanwezige leden van mijn familie en schoonfamilie bedanken voor hun belangstelling. Ik verheug me erop straks met jullie allen het glas te heffen, en uiteraard op de allereerste plaats met jou, lieve Anja. Helaas zijn onze dochters Simone en Heleen nog te jong om met ons mee te doen. Ten slotte en bovenal wil ik mijn moeder gedenken, die mijn benoeming helaas niet heeft mogen meemaken. Ik draag mijn rede aan haar nagedachtenis op.

Ik heb gezegd.

Noten

¹ Zie b.v. de brochure *Gymnasiale vorming. Waarom, waar, welke*, derde druk, voorjaar 2000, uitgegeven door de Vereniging Vrienden van het Gymnasium, blz. 5, 'kunstzinnig vormende waarde', 'taalkundig vormende waarde', 'ruimte voor andere dingen dan praktisch nuttige'.

² In de citatenbank van het digitale Van Dale Taalweb (www.vandale.nl) worden s.v. *domweg gelukkig in de Dapperstraat* enkele journalistieke teksten gegeven waarin Bloem's vers geciteerd wordt, b.v. 'Tijdens het werk kwam hij een groot aantal mensen tegen die "domweg gelukkig" zijn in de havenstad.' (Trouw, 6-3-98), 'Ik waande mij veilig en domweg gelukkig op de Postjesweg' (Parool, 19-6-98).

³ O. Vaenius, *Q. Horati Flacci emblemata*, Antwerpen 1607 (herdruk Hildesheim, New York, 1972).

⁴ De laatste Nederlandse editie formuleert de beoogde functie duidelijk op de titelpagina: *Schouwtoneel des menschelijken leevens of Lessen der wijsheid, uytgedrukt in 103. fraaye konstplaatzen, welker zinspeelingen uyt Horatius verzaamelt zyn, door (...) Otto Vaenius (...)*, 's Gravenhage 1755.

⁵ W.J. Aerts e.a., *De moeite waard : beschouwingen over nut en waarde van het Latijn en Grieks en de antieke cultuur voor vwo en universiteit*, Amsterdam : Vrienden van het Gymnasium, 1989, blz. 24.

⁶ De letterlijke vertaling stamt van Louis Couperus; zie *Korte Arabesken*, Utrecht, Antwerpen 1990 (Volledige werken, deel 29), blz. 193 e.v.. Zie voor Couperus en Horatius het artikel van Van der Paardt (zie noot 7). Horatius, *De lyrische gedichten*, vertaald en ingeleid door Piet Schrijvers, Baarn 1993, blz. 52. Andere vertalingen van Horatius' lyrische poëzie zijn van de hand van o.a. J. van Gelderen, Amsterdam, Mechelen, z.j. (1933/1934), A. Rutgers van der Loeff, Amsterdam, Antwerpen 1952, E. de Laet, Antwerpen, Amsterdam 1979, B.L. Meulenbroek, Leeuwarden 1984, en Louis van de Laar, Baarn 1987.

⁷ Verg. R. Th. van der Paardt, 'Kleine dingetjes, maar huiveringwekkend moeilijk' Over de *Oden* van Horatius, in: *Hermeneus* 65 (1993), blz. 279-280.

⁸ Horace, *Odes I. Carpe diem*, ed. D. West, Oxford 1995, blz. 51.

⁹ Deze interpretatie gaat terug op het titel-opschrift van de ode in het twaalfde-eeuwse handschrift Montepessulanus 425, waarin Leuconoë een meretrix wordt genoemd; zie de editie door B.L. Meulenbroek, Leeuwarden 1984, blz. 58.

¹⁰ R. Th. van der Paardt (zie noot 7), blz. 280: 'de implicatie van het verzoek is dus: 'Doe wat je nu te doen staat, wat dit moment vereist'. Het commentaar ad loc. van Kiessling-Heinze: 'Aus der Aufforderung ergibt sich, dass H. bei Leuconoe zu Gaste ist' (Berlijn 1964¹¹). H.P. Syndikus, *Die Lyrik des Horaz*, Darmstadt 1972, vol. 1, blz. 132: '... der konkreten Aufforderung ... den Wein zu klären'.

¹¹ De uitdrukking 'spatio brevi' wordt in navolging van de antieke commentator Porphyrio nog steeds vaak verkeerd opgevat als een ablativus absolutus ('aangezien de levenstijd kort is'). De correcte interpretatie als ablativus instrumentalis is toegelicht door A.O. Hulton in *The Classical Review*, NS 8 (1958), blz. 106-107.

¹² W.J. Aerts e.a., *De moeite waard* (zie noot 5), blz. 21.

¹³ Zie b.v. het interview met een leraar geschiedenis die KCV doceert in de *Nieuwsbrief Klassieke Talen en KCV*, oktober 2000, uitgegeven door het KPC Onderwijs Innovatie Centrum. Er bestaan bij mijn weten geen cijfers over de verhouding tussen classici en niet-classici onder KCV-docenten.

¹⁴ Een eerste aanzet daartoe wordt nu al gegeven, daar de opleiding GLTC van de UvA vanaf 1 september 2002 afgestudeerden in de Latinistiek (zonder Grieks) zal toelaten tot de lerarenopleiding.

¹⁵ Zie voor een voorbeeld van de reflectie op wat gemeenschappelijk is in de beschavingen van de Europese landen het opstel 'Waarom ik Europeaan ben' door Václav Havel, gepubliceerd in NRC Handelsblad van 26 juni 2000.

¹⁶ Zie b.v. het Jaarpraatje van de voorzitter van de Vereniging Classici Nederland, in: *Bulletin. Tijdschrift van de Vereniging Classici Nederland*, 25 (nr. 93), april 2000, blz. 12-14.

Bijlagen

1. J.C. Bloem, De Dapperstraat

Natuur is voor tevreden en of legen.
En dan: wat is natuur nog in dit land?
Een stukje bos, ter grootte van een krant,
Een heuvel met wat villaatjes ertegen.

Geef mij de grauwe, stedelijke wegen,
De in kaden vastgeklonken waterkant,
De wolken, nooit zo schoon dan als ze, omrand
Door zolderramen, langs de lucht bewegen.

Alles is veel voor wie niet veel verwacht.
Het leven houdt zijn wonderen verborgen
Tot het ze, opeens, toont in hun hoge staat.

Dit heb ik bij mijzelf overdacht,
Verregend, op een miezerige morgen,
Domweg gelukkig, in de Dapperstraat.

2. Vertaling van Horatius, Oden 1.11, door P. Schrijvers (Baarn: Ambo, 1993, blz. 52)

Vraag niet (kennis is slecht) naar de termijn goddelijk vastgesteld
voor mij én ook voor jou, Leuconoë, laat je niet in met al die
Babylonische wichelarij. Beter is toch wat er ook komt te dragen!
Hetzij Jupiter méér winters verleent of déze nu geeft als laatste,
die de kracht van de zee mindert en breekt op de verweerde rotsen.
Wijs zou je zijn als je de wijn filtert en lange illusies
snoeit met korthed van duur. Terwijl ik dit zeg, is de jaloerse tijd
weggevlucht: pluk de dag en vertrouw nimmer op die van morgen.

3. Afbeeldingen

Afbeelding 1

illustratie bij Horatius, Oden 3.1.37-40, uit een van de Nederlandse edities van O. Venius' *Emblemata Horatiana: Schouwtoneel des menschelijken leevens of Lessen der wijsheid, uytgedrukt in 103. fraaye konstplaten, welker zinspeelingen uyt Horatius verzaamt zyn*, door (...) Otto Vaenius (...), 's Gravenhage 1755, blz. 171.

Afbeelding 2

detail uit afbeelding 1: *post equitem sedet atra cura* (Hor. Od. 3.1.40)

